

Mitologia grecka

Mitologia to zbiór przetworzonych literacko w drugim i pierwszym tysiącleciu p.n.e. mitów starożytnych Greków, czyli kolekcja baśni, legend i tekstów wierzeniowych, wyrażających między innymi religijne przekonania ludów zamieszkujących obszar historycznie zmieniającej się Hellady. Mitologię dawnych Greków określa politeizm (wielobóstwo) oraz antropomorfizm (nadawanie zjawiskom i zdarzeniom cech ludzkich).

Mity można podzielić na kilka kategorii: mity teogoniczne opowiadają o narodzeniu i hierarchii bóstw, mity kosmogoniczne wskazują sposoby stworzenia i istnienia świata, a mity heroiczne – relacje pomiędzy bogami a śmiertelnymi. Oczywiście, mity te splatają się ze sobą, tworząc wzorową i wzorcotwórczą „rzeczywistość” legendarnej Hellady, która miała pobudzać współczesne zachowania wyznawców.

Podobnie jak znane nam religie mitologia odpowiadała w sposób nienaukowy lub magiczny na podstawowe pytania filozoficzne i etyczne. Ustalała kosmogonię, czyli porządek świata, oraz jego zasady etyczne. Badacze mitów są na ogół zgodni, że mitologia jest pierwotna wobec religii, ponieważ obok funkcji poznawczych i światopoglądowych ukształtowała wiedzę o rytuałach i obrzędach, umożliwiających obcowanie bóstw ze śmiertelnymi.

Mity to opowieści o świecie uporządkowanym przez bogów i herosów. Dysponentami mitu byli w greckich wspólnotach wybrańcy, którzy mogli je śpiewać lub opowiadać. Jako tzw. opowieść paradygmatyczna (czyli dająca podstawy wiedzy i sensu świata) mit był najczęściej świadectwem hierofanii, czyli – jak przekonywał Mircea Eliade – ujawnieniem się *sacrum*, świętości w zwykłym świecie ludzi.

Wśród źródeł literackich mitologii wymienia się między innymi dzieła Homera i Hezjoda. Bez trudu jednak można wskazać wielowątkowość i historyzm greckiej mitologii. Pierwszy etap jej rozwoju to zapewne fetyszyzm, czyli pierwotne utożsamianie bóstw z elementami natury (nadzwyczajne formy i właściwości skał czy roślin) zwłaszcza w wyróżniających się przestrzeniach granicznych (opowieść o Scyllii i Charybdzie, słupy Heraklesa, święte dęby itd.). Kolejna inspiracja to totemizm. Totem (roślina lub zwierzę)

stawał się znakiem rozpoznawczym grupy. W miarę wzrostu znaczenia wspólnot osiadłych bogowie przybierali postać ludzką – to akt antropomorfizacji. Z kolei „odkrycie” w człowieku duszy wiązało się z animizmem – zaludnieniem zaświatów przez demony i dusze zmarłych.

W rozwoju historycznym mitologia grecka czerpała inspiracje z wielu obszarów ówczesnego świata, między innymi z Egiptu i Azji Mniejszej. Aż do XV wieku przed Chrystusem kultura Krety zapisywała nieznaną nam do dziś mowę, a więc – zapewne – i mitologię. Z kolei Półwysep Peloponeski ujarzmiły ludy indoeuropejskie, łącząc się z ludnością podbitą i tworząc tzw. kulturę mykeńską. Wzajemne inspiracje Myken, mieszkańców wysp Morza Egejskiego oraz Krety są nadal obiektem badań, zwłaszcza że zdobywcy żeglowali także ku zachodniej Azji i ku fascynującemu wszystkim Egipcjowi.

Ten wielowątkowy tygiel kulturowy zrodził świat Achajów, pierwotnych Greków powszechnie dziś znanych także z poematów Homera. Zygmunt Kubiak uważał, że „właśnie z natchnienia Achajów, wędrowców, którzy przyszli nad Morze Śródziemne, w dużej mierze wywodzi się grecki kult niebian, bogów olimpijskich”. Wskazywał również na podobne źródło niezwykle popularnych także w kulturze w stylu pop greckich mitów heroiczych (zob. serial *He-man* czy ekranizacje *Wojny trojańskiej* i *Odysei*).

Mit o powstaniu świata i człowieka

W mitologii greckiej na początku istniała Ciemność, Caligine, z której wyłonił się Chaos – świat nieograniczony, nieupostaciowany i nieuporządkowany. Jan Parandowski napisał w *Mitologii*, że w Chaosie ludzie „widzieli [...] istotę boską, ale bez określonego kształtu” lub otchłań pełną „siły twórczej i boskich nasion”, mieszaninę „ziemi, wody, ognia i powietrza”.

Tak między innymi pojmował tę pierwotną „otchłań” Owidiusz, pisząc w *Przemianach* „Gdy jeszcze morza nie było ni ziemi, / Ni wzniesionego nad tym wszystkim nieba”, lecz „skłębiony ogrom i nic więcej, / Bezwładne brzemień tylko, mieszanina / Niezgodnych nasion, skłóconych żywiołów”.

Ze związku Chaosu z Ciemnością wyłoniły się dwie boskie siły – Gaia i Uranos, Ziemia i Niebo. Ale – jak wskazuje dzieło Homera *Iliada* – już wówczas istniał również ciemny Tartar, przerażająca głębia, w którą

strącał własne potomstwo, Tytanów, pyszny Uranos, wykazujący niezwykłą aktywność seksualną; liczni badacze i autorzy *Mitologii* podkreślają obecność w tym chaotycznym świecie Erosa oraz Eteru otulającego Ziemię.

W Hezjodowym wariacie mitu o powstaniu świata z Chaosu wyłania się Erebus, czyli Mrok, oraz Noc. Noc zrodziła Eter oraz Dzień, moce jasności. Noc wydała z siebie jeszcze Mojry, czyli Losy, oraz Nemezis, która jest strażniczką zemsty i sprawiedliwości.

Z kolei Gaja urodziła Uranosa, aby niczym gwiazdny pył „okrył ją zewsząd”. Tytani spłodzeni przez Uranosa musieli prędko powrócić w trzewia Ziemi, choć był pomiędzy nimi nawet Okeanos, bóg potężnej rzeki, opływającej ziemię dokoła. Szkaradnym rodzeństwem pięknych i potężnych tytanów byli cyklopi oraz Sturęcy. Pierwsi, gigantyczni mieli jedno oko pośrodku czoła, drudzy przerażali siłą stu rąk. Uranos lękał się ich, więc także strącił ich w czeluść Tartaru.

Dopiero tytan Kronos podjął próbę wyzwolenia rodzeństwa. Kiedy Uranos chciał zaznać miłości z Gają, Kronos wielkim sierpem okaleczył boga, pozbawił go genitaliów, czyniąc bezpłodnym. Krople krwi Uranosa, uderzając o ziemię, zmieniły się w groźne Erynie (nazwane jednak przez Hezjoda w *Teogonii* łagodnymi Eumenidami) oraz w potężnych gigantów.

Wyzwoleni tytani wywyższyli Kronosa. Sielanka władzy nie trwała długo. Gdy Kronos ożenił się z siostrą, Reą, pobratymców zesłał powtórnie do Tartaru, czyli ciemności, położonego tak głęboko (być może nawet pod samym Hadesem), jak wysoko wznosi się niebo.

Obawiając się śmierci Kronos, połykał własne potomstwo. Rei udało się ocalić dopiero najmłodszego z synów, Zeusa, gdyż, Kronos połknął kamień owinięty w pieluszki zamiast dziecka. Postać Kronosa jest w mitologii niezwykle ważna. Jego imię oznacza po grecku czas. Życie Kronosa wywołało świadomość upływającego czasu – czas zaczął istnieć, a świat przybrał konkretną postać. Poeci nazwali tę czasoprzestrzeń Arkadią.

Tymczasem Zeus wzrastał na Krecie. Mitologia kojarzy dzieciństwo boga z Almateą, kozą, która go wykarmiła w górskiej jaskini. Wychowały go nimfy. W wielu religiach mit o stworzeniu świata jest opowieścią ofiarniczą. Dorósłszy, Zeus także zabił ojca, by wprowadzić bogów na Olimp. Za tą ofiarą nastąpią kolejne, stwarzając rytualny przymus dla wyznawców mitu. Gdy cyklopi zbudowali Zeusowi pałac na Olim-

pie, tam zamieszkali bogowie. Wokół stołu Zeusa zasiadali: Hera, jego żona, ich syn Ares (bóg wojny), siostra Zeusa Afrodyta (bogini miłości), Hefajstos (bóg ognia), boski posłaniec Hermes, bogini urodzaju Demeter, brat Zeusa Posejdon (bóg morza), czwórka dzieci władcy nieba: Atena (bogini mądrości), Apollo (bóg światła i muzyki), Artemida (bogini lasów, łowów i pól), Dionizos (bóg winorośli). Kuchnią zarządzała opiekunka domowego ognia – Hestia. Królestwem podziemnym władał bóg ciemności Hades i Persefona.

Razem z bogami narodził się znany nam świat. Nad ziemią, która jako łąd stały wydobyła się z Chaosu, zaświeciło słońce. Deszcze budziły do życia rośliny, okrywając nagą ziemię. Kiedy Zeus zasiadł na tronie, pierwsi ludzie już żyli na ziemi. W Arkadii, złotym wieku, rzeki płynęły mlekiem, drzewa sączyły miód. Ludzie żyli beztrzesko, nie starzejąc się, bawiąc się i biesiadując nieustannie. Po upadku Kronosa zmienili się w dobroczynne demony.

Następne pokolenie ludzi za czynione zło wytępił Zeus. To był wiek srebrny. Trzeci wiek, brązowy, zrodził bezlitosnych olbrzymów kochających wojny. To epoka heroiczna, żyli wówczas Herakles i Tezeusz, bohaterowie spod Teb i Troi, dokonujący niezwykłych czynów. Bogowie wspierali ludzi, Demeter nauczyła ich uprawy roli.

Zeus poprosił Prometeusza, aby uformował współczesnego człowieka z czerwonej gliny i fez. Stworzył go na podobieństwo bogów. Niestety, nieco później podsunął im Pandorę. Piękność, której nadmierna ciekawość zasiała wśród ludzi wszelkie nieszczęścia i choroby. Nastął wiek żelaza.

Dedali Ikar

Bohaterowie wielu interpretacji malarskich i literackich. Dedal to architekt i rzeźbiarz, ojciec Ikar. Mieszkał w Atenach, skąd musiał zbiec po zabójstwie Talosa. Opowiadano, że był mistrzem wielu sztuk. Rzeźbił posągi bogów i bohaterów, które w niektórych świątyniach przywiązywano łańcuchami, aby – skoro były jak żywe – nie uciekły.

Dedal dotarł na Kretę władaną przez króla Minosa. Ten legendarny król i prawodawca był synem Zeusa i Europy, mężem Pasifae, córki Heliosa i Perseidy. Napotkawszy na początku panowania opór Kreteńczyków, Minos oświadczył, że władzę przyznali mu bogowie. Obiecał – jako dowód – spełnienie każdej z próśb poddanych. Składając modły Posejdonowi, poprosił w imieniu ludu o ofiarne go byka. Miał go złożyć na

ołtarzu, ale pożałował, dał lepsze zwierzę z własnych stad, zatrzymując byka wyłonięgo z morza. Posejdon ukarał króla. Zdziczałego byka pokochała Pasifae, po czym urodziła Minotaura – półbyka-półczłowieka. Minos – lękając się o władzę – zamknął potwora w Labiryncie zbudowanym przez Dedala. Minotaura karmiono mięsem młodych Ateńczyków. Dopiero Tezeusz zabił potwora, korzystając z fortelu Ariadny. Kłębek nici umożliwił mu odnalezienie drogi powrotnej z korytarzy Labiryntu.

Pomówieni o pomoc Dedal wraz z synem Ikarzem zostali z kolei za karę zamknięci w tymże Labiryncie. Dedalowi udało się zbiec na Sycylię. Wzniósł się na skrzydłach skonstruowanych z piór sklejonych woskiem i przytwierdzonych do ramion. Oczarowany lotem Ikarza za bardzo zbliżył się do słońca. Gorąco promieni słonecznych roztopiło wosk i syn Dedala runął na wyspę – zwaną odtąd Ikarją. Dedal pochował syna. Przybył na Sycylię, został tu nadwornym budowniczym króla Kokalosa. Na tej wyspie Dedal wykopał między innymi sztuczne jezioro i zbudował dla króla warownię. Ściągający go Minos zginął podczas wojny, Dedal zaś dożył starości.

Orfeusz i Eurydyka

Gdy zmarła Eurydyka, Orfeusz zszedł do krainy zmarłych, grając na swoim instrumencie. Grał pięknie. Swoją muzyką wzruszył nawet erynie. Płakały. Hades i Persefona zgodzili się oddać Orfeuszowi żonę pod warunkiem, że on będzie szedł przodem, a Eurydykę poprowadzi z tyłu Hermes. Orfeusz miał nie oglądać się za siebie i nie ujrzeć oblicza swej żony, dopóki nie wyjdą z Hadesu. Orfeusz nie wytrzymał tej próby i utracił Eurydykę bezpowrotnie.

Apollo i Muzy

Apollo był synem Zeusa i Leto, bliźniaczym bratem Artemidy czczonym zwłaszcza w Delfach, gdzie zabił smoka Pytona, oraz na wyspie Delos (gdzie się urodził). Przedstawiano go jako pięknego młodzieńca z łukiem lub lirą. W mitologii był bogiem muzyki i poezji, panem światła słonecznego, nagłej śmierci, wróżb, obrzędów oczyszczających i – mimo okrutnego pojedynku z Marsjaszem – pokuty. Opiekował się także nauką. Przewodził muzom, dziewięciu córkom Zeusa i Mnemosyne – Pamięci.

Muzy zamieszkały na szczytach gór – na Helikonie w Beocji lub na Parnasie, skąd wypływało święte źródło kastalskie, opiewane przez poetów wielu pokoleń. Muzy lubiły także zabawy na górskich łąkach Pierii.

W starożytności ukazywano je jako istoty doskonałe, niekiedy wodzące na pokuszenie, a zawsze patronujące artystom. W *Teogonii* Hezjod pisał: „Wdzięczne ciała obmywszy w rzeźwiących nurtach Permesu, muzy, Olimpu dziewice, korowód piękny zawiodły na Helikonu wyżynach, stąpając pieśniami do wtóru”.

Każda z muz opiekowała się jedną dziedziną sztuki lub wiedzy. Przedstawiano je w rzeźbach i malowidłach z odpowiednimi atrybutami. Kalliope, Pięknolica, to muza epickiej pieśni bohaterskiej; trzymała rylec i tabliczkę do pisania. Klio, Głosząca Sławę, patronka historyków, trzymała zwój. Radosna Euterpe, patronka liryki, grała na aulosie, piszczałce. Talia, Rozkoszna, ukazywała komiczną maskę lub pasterską laskę. Melpomena nakładała smutną maskę tragedii. Terpsychora z lirą w ręku uczyła tańca. Erato, Umiłowana, korzysta z cytry, grając pieśni miłosne. Polihymnię ukazywano w welonach – opiekowała się pantomimą i autorami pieśni religijnych. Urania – patronka astronomów – podtrzymywała globus i cyrkiel.

W kulcie Apollina pojawiało się wiele zwierząt i roślin, m.in. łabędź, kruk, wilk, delfin, liść lauru, bluszcz, palma i drzewo oliwne, gdyż bóg chronił przed chorobami, strzegł stad i pól uprawnych. Wspierał – jak wierzono – cierpiących, nieszczęśliwych, mógł ratować od śmierci, a nawet oczyszczać z grzechu i zbrodni. Bywał jednak okrutny. Nie mogąc przekonująco wygrać muzycznego pojedynku z satyrem Marsjaszem, zdarł z niego żywcem skórę i przybił ją do sosny.

Demeter i Persefona (Kora)

Demeter – córka Kronosa i Rei, siostra Zeusa – to bogini płodności, ziemi uprawnej, opiekunka zbóż. Na jej cześć organizowano nieopodal Aten misteria eleuzyjskie, zakazane dopiero w IV wieku n.e. Wierzenia łączyły ją z Hadesem, który porwał jej piękną córkę Persefonę (zwaną też Korą), gdy bawiła się z okeanidami. Po długich poszukiwaniach Demeter, dowiedziawszy się, że Hades działał za przyzwoleniem bogów, przestała troszczyć się o urodzaje. Ziemię nawiedziła klęska głodu. Ludzie przestali składać bogom ofiary. Lecz nawet interwencja Zeusa nie mogła odmienić całkowicie przeznaczenia, Persefona bowiem nieopatrznie zjadła ziarno granatu, co związało ją ze światem podziemnym.

Dlatego musi powracać do Hadesa na trzecią część roku – wtedy zboża nie dają ziarna.

Artyści greccy przedstawiali Demeter jako kobietę dojrzałą z koroną kłosów na głowie i z kwiatem maku w ręku.

Nike

To bogini zwycięstwa i symbol zwycięstwa zesłanego przez Zeusa lub Atenę. Wyobrażano ją jako zrywającą się do lotu lub spływającą na skrzydłach kobietę. Towarzyszyła Zeusowi lub Atenie. Postać Nike zdobyła pomniki zwycięskich bitew. Była też boginią zwycięstwa w sporcie. W Atenach jej imię było epitetem Ateny. W Rzymie utożsamiona z Wiktorią.

Hermes

Arkadyjski bóg dróg, podróżnych, kupców i złodziei. Pierwotnie czczony w usypiskach kamieni i słupach kamiennych (herma) wyznaczających szlaki komunikacyjne. Był również bóstwem płodności i opiekunem pasterzy i ich stad. Należał do dwunastu bogów olimpijskich.

Helios – bóg słońca, syn tytana Hyperiona i tytanki Thei, brat Eos i Selene. Jego żoną była okeanida Perseis. Ojciec Ajetesa i Kirke, Heliady i Faetona (jego matką była Klimene).

Niobe

Królowa Teb, była córką Tantalą, żoną Amfiona. Przechwalała się licznym potomstwem, urodziła siedem córek i siedmiu synów. Stawiała się wyżej od Leto, matki Apollina i Artemidy, mówiąc, że jej dzieci są większym błogosławieństwem niż bliźnięta tytanki. Dzieci Leto pomściły zniewagę matki – od ich strzał wyginęły wszystkie dzieci Niobe. Artemida zabiła wszystkie dziewczęta, a Apollo chłopców. Niobe rozpaczła bardzo, Zeus zmienił ją w skałę. Mówi się nawet „skamieniała z bólu Niobe”. Mit wielokrotnie był wykorzystywany w sztuce – w dramacie (m.in. Ajschylos, Sofokles), poezji (m.in. K.I. Gałczyński), muzyce.

W mitologii miłość i cierpienie pojawiają się wielokrotnie jako połączenie. Mit o Niobe mówi o miłości i cierpieniu matki, która straciła swoje ukochane potomstwo. Niobe pokazuje nam, że jeśli kocha się kogoś naprawdę, to uczucie to nie mija po śmierci tej osoby.

Prometeusz

To tytan, który szczególnie umiłował ludzi. Syn tytana Japetosa i Tetydy. Prometeusz doradził ludziom, by zamiast mięsa przekazali Zeusowi w ofierze kości. Ludzie mięso oraz kości ułożyli w dwóch osobnych stertach, przykryli je skórą. Zeus dał się oszukać, wybrał większą, jak się okazało, gorszą stertę. Odkrył jednak, że to Prometeusz przyczynił się do tego podstępu. Za karę Zeus pozbawił ludzi ognia. Prometeusz wykrał go jednak bogom i ofiarował ludziom. Nauczył ich nim się posługiwać, dał im też lekarstwa. Służył im radą i nauką. Zeus w zemście podrzucił ludziom Pandorę, a wraz z nią wszelkie nieszczęścia i choroby. Swój gniew skierował też przeciwko Prometeuszowi. Przywiązał go do skały i zesłał orła, który wydziobywał mu wątrobę. Ona jednak ciągle odrastała. To kara sroga, skazująca Prometeusza na ciągłe męki.

Historia wojny trojańskiej

Opowieść o wojnie trojańskiej wypełnia karty *Iliady* Homera. Wojna trwała dziewięć lat. Początek tej historii zaczyna się na weselu Peleusa i Tetydy. Bogini niezgody Eris rzuciła złote jabłko z napisem „dla najpiękniejszej”. Aby rozstrzygnąć spór między Ateną, Herą i Afrodytą o miano najpiękniejszej, Zeus powołał na sędziego Parysa. Był on synem Priama, króla Troi. Afrodyta zaoferowała mu najpiękniejszą kobietę na ziemi – piękną Helenę. Była ona żoną króla – Agamemnona. Parys porwał ją i odjechał do Troi. To porwanie przyczyniło się do wojny między Troją a Spartą. Pochłonęła ona wiele ofiar.

Mit o królestwie zmarłych

W królestwie zmarłych rządzi niepodzielnie Hades. Hades to zarówno państwo zmarłych, jak i bóg tej krainy – władca podziemnego świata zmarłych. Był synem tytana Kronosa i Rei. To on porwał do swojego królestwa Persefonę (później została jego żoną). Jako atrybutami posługiwał się berłem i kluczami. Do krainy zmarłych należało wyprawić się łodzią przez rzekę Styks. Przewoźnikiem był ponury Charon. Żądał od wszystkich zmarłych zapłaty – obola. Bez tej monety nie było wstępu do krainy śmierci. Grecy, chowając swoich zmarłych, wkładali im w usta zapłatę dla Charona.

Kraina zmarłych dzieliła się na trzy części. Na Polach Elizejskich żyli wyjątkowo zasłużeni ludzie. Do Erebu szli ludzie, którzy się nie wyróżniali. Natomiast ci, którzy narazili się bogom, byli strącani do Tartaru. Cierpieli tam najczęściej wieczne męki. W Tartarze żyły też erynie – obłąkane z okrucieństwa demony bez miłosierdzia. Do tej części Hadesu trafili też:

Uranos – bóg utożsamiany z niebem, pozbawiony władzy przez syna – Kronosa;

Szyf – za nadużywanie gościnności, a później oszukiwanie bogów musiał toczyć pod górę wielki głaz, który przed szczytem zawsze spadał z powrotem. Wykonywał więc pracę wieczną i bezsensowną;

Tantal zabił syna i bogom podał jego mięso na uczcie. Za okrucieństwo i oszukiwanie bogów został strącony do Tartaru. Stał w wodzie po kolana bez jedzenia i picia naprzeciwko gałęzi z owocami, nie mógł ich sięgnąć. Woda uciekała, gdy chciał się jej napić. W dodatku nad głową ciągle chybotąca mu się skała.

Z Hadesu raczej nie wracało się na ziemię, ale tak jak w całej mitologii Greków istniały wyjątki od reguły. Przykładem może być niezbyt udany powrót żony utalentowanego muzycznie Orfeusza – Eurydyki.

(Opr. M.K.-P. i L.P.)